

- 101 18 սկզբնաւորացն.
19 զսպոյց.
25 սոգովք վասն պատ. իրանազնացութեանն
102 5 թիւով.
11 որ.
22 քան (ս-ը փոքրատառ տողամընում).
24 մարդոք չէ հասար.
103 1 նաւանգ.
11 անխառնուն (տողամընում փոքր ն = ան-
խառնուն).
18 բնութիւն.
26 եթեովպացոց.
104 3 անգի.
4 այն (ս = այնու).
5 եթովպացոց (տողամընում ե = եթովպացոց).
12, 14 չիք եւ.
15 մանր մանր (երկրորդը լուսանցքում փոք-
րատառ).
17 չիք են.
19-20 ի բնական թիւ.
24 երկուն.
24 ենք.
105 2 կախարդանաւք (ս-ի տողամընում մանրա-
տառ).
8 զգայութեամբ թիւն.
16 ակնկալութիւն.
106 5 ի նաշանգի.
6 եւ ի (ի տողամընում).
11 դաւադրաց.
12 կամ լուսանցքում, —ը միատաւ.
107 4 ճշմարտութիւն.
13 չիք ի վեր այնպիսի վերապի.
14 անանկովք այլ (վերջինիս ւն տողա-
մընում նազիւ նշմարելի).
23 բարեմեղ (ս ընթման նշանով — բարեմեղ).
108 1 յաւքնականութիւն.
11 առանձին (ս դժգունացրած եւ գրուած
քերական ն-ի վրայ).
17 առաջեալ.
19 ի սպասմանութիւն.
20 ժառանգելոցն.
26 զերկուսոց թիւ.
109 3 բամբակեղ (ս տողամընում մանրատառ ս
— բամբակեղ).
17 վեր, տեսցին (այսպէս).
24 որք (ս տողամընում փոքրատառ).
(Ըբ-ռանկիւն.)

ՄԱՐԹԵԱՆՈՍԱԿԱՆ

ՀԱՅԱԿԱՍՏԱՆԻ

Հայապատումին առանձնութիւնները:

(Ըբ-ռանկիւն.)

Ցեղեկութիւններով իւր նաեւ Մեծարգոյ
Հօր Գործնան վրայ գրած յօդուածը: Յիշելն
եղբը թէ Վրացն, Լակոզ եւ Երեսեր (ուղ-
ղագրութիւնը ըստ Ալիւանի են) գիտունք ու-

րեան մէջ ապրում իւղին յիշուիլը գիտելն,
զայն մեր ունեցած իրեան օրինակաց այս
խօսքին մէջ գուրս ինկած կը համարի. «Ի
պաշտաման անուշահոտ իւղին», Յետոյ վրայ կը
բերէ. «Ըսել է թէ բանք պակասին մեր օրի-
նակաց մէջ: Եւ այս անտարակոյս է, ինչպէս
առաջ այլ յիշեցի, թէ աւելի երկար գրած էր
կորիւն այս գործը», Այս ըսածը կը հաստատէ
ի մէջ այլոց Անանիա Սանահնեցոյն՝ Ս. Այ-
տուածի մեկնութեան ճառին մէջ գրած այս
խօսքովը. «Զգործս չարութեան (նետորակա-
նաց) ուսցին ի պատմութենէն իրեան աշակեր-
տին Մաշիոնի, ի սպառնաւորին», Մովսէս
Խորենացոյն վրայ գրածը բաւական ընդար-
ձակ է, որուն Ե. դարու ըլլալը հաստատել կը
ճգնի: Ետեւը բերած ցուցումները այժմ զանց
կ'ընենք զնեյ, վասն զի յետոյ ընդարձակ պիտի
խօսինք այս մատենագրին վրայ: Նոյնիչի եւ
Հազար Փարպեցոյն վրայ Հ. Ալիւան շատ
գեղեցիկ գրած է, բայց ոչ ստուգութեան ոչ
ստորագրութեան կողմանէ: Առաջինը համար
չ'ընդունիր թէ իւր յիշած Ամատունեաց հա-
մանուն եպիսկոպոսին հետ նոյն ըլլայ:

Այս երկու անունի եղած պատմագիր-
ներով Հայոց Ե. դարու մեծ պատմաց շարքը
կը վերջնայ: Ասկէ վերը անհեւ թուական Ար-
ծունի եւ Ուխտանէս պատմագիրները, բազմու-
թիւն մը փոքր պատմիչներ կը յիշատակէ Մեծ.
Հեղինակը, որոնց վրայ, ի բաց առնելով քանի
մը հասար, համառօտիւ միայն կը խօսի: Ուխ-
տանէս պատմագրին անուշի աւելի յունարենէ
ծագած՝ քան Հայերեն ուխտ բառէն յառաջ
եկած կը համարի եւ նոյն անձին երկրորդ ու
երրորդ Գրոց կորուստը անհաւան անձի մը
ձեռքով եղած կը կարծէ: Ուխտանէսէն ետքը
աւելի երկար կը խօսի Յովնանէս Սար-
կաւազ վարդապետին վրայ, Զարմանալի կեր-
պով այն վառ ոգւով չի խօսիր Ընդհանրոյն եւ
Լամբրոնացոյն վրայ, ինչպէս իւր ուրիշ գրուա-
ծոց մէջ: Անցնելով Սամուէլ Անեցոյ՝ կը ցրէ
այն կարծիքը թէ այս անձը Սարկաւազ վար-
դապետին ժամանակակից եւ աշակերտ եղած
ըլլայ. «Զի ինքն զինքն Գեորգ վարդապետի
մի աշակերտ կ'անուանէ. նոյնպէս իր գործը,
Գրիգոր Մեծ Վկայասիրին (զոր միշտ Գրիգորիս
կ'անուանէ) խնդրով գրեցն եւ նուիրել կը
ծանուցանէ», Համառօտ ընելու համար կ'ընենք,
թէ Հ. Ալիւան Ժ. դարէն վերջը գրող պատ-
մագրաց վրայ շատ կոկիկ կը խօսի, գեղեցիկ
ծանօթութիւններ եւ երբեմն նորութիւններ ալ

կը հաղորդէ ընթերցողին: Աս կերպով կը շարունակէ մինչեւ ԺԻ. դարուն վերջը, ԺԼ. դարուն քանի մը պատմագրաց վրայ համառօտ ակնարկ մ'ալ նետելով Առաջին մասը կը վերջացընէ եւ կ'անցնի «Հայապատումն» ներկորդ մասին:

Ինչպէս յառաջագոյն ըսինք այս մասը Հայ պատմագրաց գործերէն քաղուածք մըն է, իսկ Հեղինակն իւր կողմանէ աւելցուցած է ընտիր ծանօթութիւններ: Բնագրաց նկատմամբ այսչափ միայն կրնանք ըսել, որ ընդհանրապէս ընտիր կտորներ են հաւաքուածները՝ Գալով ծանօթութեանց՝ ասոնք այսպիսի գրութեան մը մէջ շատ հարկաւոր էին: Ասոնք մեծաւ մասամբ հետեւեալ տեղեկատուութեանց վրայ կը դառնան: Մեծ. Հեղինակը ընագրաց մէջ յիշուած էին անունը շատ անգամ ծանօթութեանց մէջ նոր անունովք ընթերցողին մատչելի կ'ընէ: Զոր օր. Ե: Հատուածին մէջ յիշուած Ղուսէկ գետին Թերէք նոր անունը կը դնէ. Նոյնպէս թէ Կողնիս = Շէպին Գարահիսարի, Խաղնաթկեփայս = Հըսն-քէշփի, Չիրու = Զիրոյի են: Քաղաքներուն, գետերուն... ձևը գտնուիլը կը յիշատակէ, բնագրաց սխալը ծանօթութեանց մէջ կ'ուղղէ, գոհարիմաց բառերը եւ երբեմն նախագատութիւնները կը մօկէ եւն են:

Ահա համառօտօր. յառաջ բերինք «Հայապատումն», առաւելութիւնները, անցնինք այժմ տեսնելու գրքին մէկալ կողմը, որմէ միայն կրնայ տեսնել վրայ ուղիղ գատաստան կարուիլ:

Բ.

«Հայապատումն», թերութիւնները:

Ասկէ 120 տարի յառաջ ներելի էր շամշեանին գրել թէ Տրդատին քարտուղարն է Ագաթանգեղոս, Զենոր՝ Ս. Գրիգորէն Գլակայ վանքին առաջնորդ դրուած է, Խորենացի Ե. դարու գրիչ է են: Կրնանք տակաւին ներելի համարել խնամքնաւոր եւ իւր ժամանակաց նոյն բաները սորվեցնելը (ի մէջ այլոց թէ Ագամ հայերէն կը խօսէր): Սակայն չէր տպաւոր որ Ալիշան՝ որ հմուտ գիտնականն անունը կը վայելէ, նոյն կարծիքն յայտնէ: Զարմանքով կը նկատենք «Հայապատումն», Հեղինակին ջանքն ու ճիգը, որով Հայոց աւանդական զբոյցները իւր պատմական ստուգութիւն արժեցնել կ'ուզէ, առասպելական պատմութեանց՝ իրականի գոյն կը զգեցընէ եւ կը մերժէ ծանր քննադատ անձանց հասնող ուղիղ հետեւութիւնները, եթէ

կերպով մ'իւր ուղղութեան հակառակելու ըլլան:

Հ. Ալիշանին բուն գործքին նախապատրաստութիւն կազմող երեք Գրուագներուն վրայ անցողակի միայն կը խօսինք: Առաջին Գրուագին մէջ պատմութեան, էութեան վրայ խօսած ատեն՝ պատմութիւն բառը պալտ արմատէն կամ պալտով բայէն յառաջ կը բերէ: Այս բառիս նկատմամբ հմմտ. Հիւրշ. Բերկ. էջ 224 են:

Այս բառին ուղիղ ստուգաբանութիւնը եթէ Մեծ. Հեղինակին անծանօթ էր՝ անծանօթ չէին անշուշտ այն պապոյցները, որոնցմով Հ. Տաշեան եւ այլք հաստատեցին, թէ Ագաթանգեղոսին անուամբ մեր ձեռքն հասած մատենին հեղինակը Տրդատին ժամանակ չէ, ուր մնաց անոր քարտուղարը, սակայն Ալիշան նոյն Գրուագին մէջ հակառակը կը գնէ: Քէշ մը վար լեղծ Խորենացւոյն այն խօսքն յիշելով թէ «Այժմ գտանին առ մեզ անընալ զորացաց մատենք», կը հարցընէ. «Ո՛ւր են հիմայ այդքան յիշեալ եւ ոչ յիշեալ Պատմութիւնք Հայոց», Սակայն խօսքը ոչ թէ «Հայոց պատմութիւն» վրայ է, այլ թերեւս ցեղերու յիշատակարանաց եւ նմանեաց, որոնք Խորենացւոյ ատեն անբաւ թուով գտնուիլ անգամ անհաւանական է: Թէ լեղծ Խորենացին իւր այս խօսքով Հայոց պատմութիւն չ'ուզէր իմացընել, նոյն իսկ ինքը վկայ է: Վասն զի յորոյշեալ խօսքն ըսելէն քիչ մը յառաջ այսպէս կը գրէ. «Բազում գործք արութեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս եւ արժանի գրոց յիշատակի, զորոց եւ ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել», Նոյն տեղը դարձեալ այսպէս կը գրէ. «Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ եւ առ հիշան Հայաստանայց լեալ անսիրելիութիւն իմաստութեան եւ երգարանաց ընտելութեան, Աւելցնենք նաեւ այն տրտունջը զոր իւր Մեկենասին կ'ընէ: «Միթէ մատենան մննծ կայցէ ինձ կամ զպարութիւնք ցոց հարրենեաց... բայց սակայն սկսայց թէպէտ եւ ջանի», Խրք ալ կը տեսնենք, որ բարեակրտ Երուսնին Հայկագանն կոչուած թագաւորաց պատմութիւնը մեծաւ մասամբ Մարաբասէն կամ ազգային երգերու ու աւանդութիւններէ կը քաղէ, փոքր մաս մ'ալ՝ կապակցութիւնը պահելու համար իւր մտաց աղբերէն կ'առնու: Երկրորդ Գրուագը այնպիսի քննադատական հատուած մըն է, ուր տակաւին Տիգրան Ա. առասպելականն Վաղարշակայ թոնորդին կը համարուի, մինչ ստոյգ

պատմութիւնը զՏիգրան Արտաքսիասին՝ ցեղէն սերած կը դնէ, եւ Ապպիսնոս նոյն իսկ Տիգրանին հայրն ալ Տիգրան կ'անուանէ:¹ Մեհնաւան պատմութեանց եւ պատմաց վրայ Հ. Ալեշանին գրածին հիմը կը կացուցանեն խորհնացոյն այս նկատմամբ աւանդածները: Թող տանք ուր ալ խորհնացոյն յիշած դիւաններուն գոյութեան վրայ ծանր քննիչը կը տարակուսին, նոյն իսկ խորհնացին իւր ըսածներուն անշեղութիւնը կը մատնէ: Չերկարելու համար Հեղինակին՝ հայ մեհնաւան պատմաց եւ վիպասանաց վրայ ըսածները քննութեան նիւթ չենք ընել: Եւ կ'անցնինք թնիկ հայ պատմիչներու քննութեան: Ասոնց ամենուն վրայ խօսիլ անհրաժեշտ է ըլլալով՝ միայն երեւելիները յառաջ կը բերենք:

1. Ազաթանգեղոս. Ալեշան այս պատմագրին յոյն ըլլալուն վրայ ամենեւին չի տա հրապարակ, մանաւանդ թէ կը գրէ. «Յայտնի է որ նախնական գրուածն զուր յունարէն եղած է... Գորոցս նպատակն ունի գրուել Ազաթանգեղոսի նախ կ'ընէ լեզուով գրելն եւ երբ թարգմանուիլն, որն առաջին ըլլայ հիմայ գտուած յունարէնին եւ հայերէնին...» Ընթերցողը Հ. Բ. Սարգիսեանի ուսումնասիրութեան կը դիմէ, զանց ընելով յիշել Հ. Տաշեանի ըստ եւրոպացի հայագետաց վկայութեան լաւ եւս յաջողած ուսումնասիրութիւնը: Արդէն Հ. Տաշեան իւր Ազաթանգեղոս քննութեան մէջ լաւ ցուցուցած է, թէ այժմեան մեր ձեռքը հասած Ազաթանգեղոսը նախնականը չէ: Այս կարծիքէն է նաեւ Ալեշան, միայն թէ ընդունելով միանգամայն որ Ազաթանգեղոս Տրդատայ քարառուշտին է եւն, որով հաւատարմէն ընծայէ զաղանկատուացոյն պատմած հետեւեալ առասպելին: Շապուհ Ներկայանկաց երբ իւր առջեւ ներկայացած հայ նախարարներէն սկսաւ պահանջել, որ իրենց ազնուականութիւնն ու ցեղերուն կարգը ապացուցանեն, ասոնք Ազաթանգեղոսի գիրքը ներկայացուցին, որ նոյն հոգեւոր պարկերէնի թարգմանեցաւ: Թագաւորը ասոր մէջ իւր նախնոյն Արտաշէրի պատմութիւնը կարդալով շատ ուրախացաւ եւ

նոյն գրքէն իմացաւ թէ հայ նախարարներն 17 բարձր ունեւոր Այսպատմութիւնը իրր իրական դէպք անընդունելի է: Թող տանք որ Ազաթանգեղոսի մատենաւ նոյն ատեն գոյութիւն չունէր, նոյն իսկ կազանկատուացոյն իրմէ 600 տարի յառաջ իր պատահած դէպք մը յառաջ բերելը, զմարդ տարակուսի մէջ կը ձգէ: Դարձեալ Շապուհ Նոր պիտի չտրվէր հայ նախարարաց ցեղերուն ազնուականութիւնն ու կարգը: Եւ միւրեւ Ազաթանգեղոսի գրքով սեգ տիրապետը անոնց ազնուականութեան կը հաւատարմէր, ոչ ապաքին վաւերացութիւնը կը պահանջէր: Վերջապէս ուրախանալու տեղ կը զայրանար նախարարաց, որ իրեն այնպիսի գիրք մ'իւր վաւերագիր մատուցին, ուր իւր նախնին Արտաշէր իրր բռնաւոր մը կը նկարագրուի եւ Հայոց խորով թագաւորէն մինչեւ Հնդկաստան կը վտարուի:

Յօդուածին վերջերը Ազաթանգեղոսի լեզուն վրայ խնդիր կ'ընէ եւ ոսկեդարու լեզուաբանութեան ըլլալը կ'ընդունի. յետոյ կը յիշատակէ Պարսիսու գրատան հայերէն ձեռագրաց մէջ Ազաթանգեղոս մը, «Որոյ վերջն (կայ) անթուական յիշատակ մ'այլ հին ոճով որ է համառախ Դ. եւ Ե. դարուց մեր թագաւորաց եւ կաթողիկոսաց յաջորդութիւնքն մինչեւ ի Ս. Սահակ, յետոյ կը յիշուի Կոմիտաս կաթողիկոսին Հռիփսիմեանց նշխարքը գտնելն եւ անոնց եկեղեցին նորոգելն. վերջը տողով մի կըքէ գրուածն 'եղիցի յիշատակ եղանկն' ի թարգմանել զգիրս զայս, Այս ժամանակագրական յիշատակարանէն Ալեշանը զարմանալի եղանակաւ կը հետեւցնէ, թէ Եղիցի Կողբացին ըլլայ նոյնին գրիչը, իսկ Կոմիտաս կաթողիկոսին յաւելուածն յետին դարու մէկուն կ'ընծայէ: Նոյն իսկ Ազաթանգեղոսի գրոց յունարէնէ հայ թարգմանութիւնը (?) նոյն ոսկեգիր Եղիցի կը վերագրէ, բայց ինքն ալ նկատած ըլլալով լեզուն տարբերութեան արգելքը, զայն այս խաբերով բարձած կը կարծէ. «Հաւանական թուի, թէ մեր ծանօթ Եղիցին երիտասարդութեան ատեն թարգմանած է զայն՝ շատ տարի յառաջ քան զգրութիւն Աղանգոց:» Թէ վերոյիշեալ ժամանակագրական յիշատակարանը Եղիցի կարելի չէ ընծայել կը տեսնուի յիշատակարանին ու Եղիցի Ընդդէմ աղանդոց գրքին լեզուն տարբերութենէն.

1 Հ. Ալեշան Եղիցին սրբագրած էր, մնաց այս սրբագրութեան հարկ մը չստանալով՝ ըստ ձեռագրին Եղիցի թողուցին:

գարձեալ ինչ ինչ կաթուղիկոսաց ու թա-
գաւորաց անուանց գուրս ձգուելէն, որ յեւ-
նագունի մը գործք ըլլալը կը մասնէ: 1 Չննք
կրնար ընդունիլ գարձեալ Ալիշանին մէկալ
կործիքը, որով զեղնիկ Ագաթանգեղոսայ գրոց
թարգմանիչը կը զնէ: Այսօր յայտնի իրակա-
նութիւն է թէ մեր ձեռքն եղած յունարէն
Ագաթանգեղոսը Հայերէնին վրայէն թարգմա-
նուած է եւ ոչ թէ ընդհակառակն եւ թէ բուն
բնագիրը Հայերէն լեզուաւ գրուած է: 2 ուստի
էն թէ թարգմանած այլ յօրինած ըլլալու էր
Եղնիկ: Միայն թէ երկու գրոց (Ագաթանգե-
ղոսայ եւ Եղնիկայ) լեզուին իրարմէ ունեցած
խնդիրը ոչ թէ զեղնիկ այլ ուրիշ մէկը կ'են-
նադրեն Ագաթանգեղոսայ գրոց հեղինակ: Ասոր
գէտ Ալիշանին կործիքը թէ Եղնիկ իւր երի-
տասարգութեան տանն թարգմանած պիտի
ըլլայ զայն, հիմ չունի:

2. Չննքը Գլակ: Այս անձին (եթէ այս
անուամբ գրիչ կայ) աղեղ գրութիւնը, որուն
նպատակն գրուած է իննսնիսեան վանոց հիմնա-
րութիւնը Ս. Գրիգորին ընծայել, Ալիշանէն մեծ
ընդունելութիւն գտած է: «Հայապատումին»,
հեղինակն ունանց ամենեւին տարակուսի զՁե-
նոր Գլակ Ասորի կը համարի եւ գրուածքը
նախնարած ստորերէն, զոր համառօտելով՝ եր-
բան խորհրդածութիւններ կ'ընէ Գ. օր. Գլակ
անունը ստորերէնի մէջ փնտնել կ'առաջարկէ,
Հայաստան արշաւող Հոնաց գլխաւորին Գրո-
հան անունը Հոնաց ցեղ մը կը համարի «Դուղը
կամ ստորնման կոյմամբ»: Կը յիշէ թէ Տրդատ
այս թագաւորին յաղթեց եւ զայն ձիով մէկտեղ
երկու ձեղքեց: Ալիշան ալ անդրադարձած է
պատմութեանս դիւցազնական-փիպասանական
նկարագիր ունենալուն եւ սակայն զՁեւորը միշտ
իւր ճամբարապատում պատմաւոր ներկայացը-
նելու համար՝ նոյն պատմութեան այս կերպա-
րանքին տակ մանեղն օրինակողաց կու տայ: Իսկ
Ձեւորայ պատմածը «Բռնի, կըսէ, պարզութիւն
մի հանդերձ մանրամասնութեամբ. յորոց մին
է եւ այս Հոնաց պատերազմաց մէջ սպաննող
թիւն, Հայոց կողմանէ 1080 հոգի, Հիւսիսայ-
նոց 13000 կամ 15942» 1 Եւ աւելի ո՛ր պա-
կաս: Մանրամասնութեանց կարգէն կը համարի

Նաեւ Ս. Գրիգորի եւ Տրդատայ՝ Գլակայ վան-
քին ընծայած 12 մեծ դաստակերտներուն եւ
նոյններուն բնակչաց կամ երգահամարներուն
թուարկութիւնը: 1 Թէ Ձեւորայ պատմածները
ոչ միայն ստոյգ պատմութիւն չեն, եւ ոչ իսկ
զրոյց, հայապ մտացածին հնարողութիւն, լաւ
ցուցուցած է Գր. խալաթեանց: Իսկ Ալիշան
մատենագրին վկայութիւնն իւր ապացոյց առ-
նելով, ոչ միայն նոյն տնորամէն պատմածներուն
հաւատք կ'ընծայէ, այլ նաեւ անոր գիրքը «Հնա-
գոյն եւ առաջին մանրամասն պատմագրութիւն»,
կը կոչէ, մինչ այս գիրքը Է. Գարուն մէջ ինք
զինքը զնոյր Յովհան Մամիկոնեանէն առաջինան-
գամ կը յիշատակուի. աս է մեր ամենէն հնագոյն
պատմագրութիւնը: Միմէ իւր նորութիւնը չի՝
մատենը ինքնին իսկ մատենագիրը, մինչ հին
կարծուելու համար կը գրէ. «Դուք մի նշ
աղաւթէք զսակաւ պատմութիւնս, կամ եթէ
Ագաթանգեղոս զայդ ոչ յիշէ. զի ես յաւա-
ւալոյն գրեցի բան զնա:» Աս կտորը ոմանք
յեւայ մուծուած կարծեցին, որուն՝ բրբնի հե-
ղինակէն գրուած ըլլալը հաստատեց Գր. խա-
լաթեանց, իսկ Հ. Ալիշան խոր լուսութիւն պա-
հելը լաւագոյն համարած է:

3. Դաւիթ Հագնեղաւ: 1 Այս անձը
Գրգի բ. բանան անծածօթ պատմաբանաց հետ
կը յիշատակէ Կեղծ խորենացին (Ա. Զ.): Վեր-
ջիններուն ոչ գրուածքները կան, ո՛ր ալ վրանին
ուրիշ տեղեկութիւն ունին: Առաջինը՝ որուն
թէ անունն ու թէ գրուածքէն կտորներ յա-
ռաւ կը բերեն հին քերականք ըստ իս ոչ թէ
խորենացոյն յիշած Դաւիթ Հագնեղաւուն է,
այլ աւելի Դաւիթ Անյաղձ փիլիսոփայ կո-
չուած (տարակուսել) անձն է. վասն զի
քերականի մը յիշած Դաւիթն ալ Անյաղձ
կոչուածին պէս փիլիսոփայ մակդիր կրելէն
զնա՝ յունաբանութեան մէջ թաթաւած լեզուն
Անյաղձին ընծայուած գրուածքը լեզուին կը
համապատասխանէ: Հ. Ալիշան լեզուի եւ լե-
զուի մէջ խտրի չընելով՝ այսպէս կը գրէ. «Մն-

1 Նոյն իսկ Գր. Եղնիկ, Եղնիկայ քեւ մտքը (եջ 72)
այս ժամանակագրական յիշատակութեան գրիչ զիջմակ ոմն
հեղեղ կը կարէ, որով չի հասկցուիր թէ իրական մը
հերքելի կը համարի: Եղնիկը՝ թէ Եղնիկ:

2 Յետ այս խնդրոց վրայ ընդարձակ Հ. Գլանեան
ուսումնասիրութիւնը Ագաթանգեղոս առ Գեորգայ Ասորի
եղբայր՝ յայտնի, Վիեննա 1891:

1 Ձեւոր լատ հաւանական է, որ այս կտորը գրած
տանն Բուզանդին Ե. Գարունի Լ. Վ. զիտուն վրայ յեւած
ըլլար, ուր նոյն մատենագիրը Տրդատայ եւ Գրիգորի՝ հայ
եկեղեց. ոչ հայ պարզեւելը կը յիշատակէ:

2 Ձեւի Գլակ, Վիեննա 1893:

3 Ուրիշ չէ Հ. Ալիշանին Հագնեղաւութիւն բառին
նկատմամբ բուն ստուգաբանութիւնը՝ թէ Հագնի ծագէն
կ'ենէ նոյն բառը: այս ստուգաբանութիւնը Տրդատ մէկնալ
վկայութեան ալ հաստատուի: Կը Զեւոր, Ասոր հիպոթ. ա.
Կարիերին Արեւոր- Զրոյցը, որուն թարգմանիչը Հ. Մե-
նեփեան զայն յն. արցոս «մարտի» եւ հայերէն «Երգը
բառն արագորուած կը համարի:

տարակոյս կ'երեւի Դաւթի մի մեր պատմութեան
կարգին պատշաճին եւ գուցէ հնագոյն (?) քան
զԱլեքային, եւ ոչ միայն պատմիչ՝ այլ եւ բա-
նաստեղծ կամ գոնէ քերթողը: Ալեքանին այս
կարծեաց անհիմն ըլլալը քաջ կը տեսնուի,
եթէ այն տողերը զոր քերականք Դաւթի փիլի-
սոփայի մը կ'ընծայեն՝ յառաջ բերենք:

«Եւ արքան ներգործող ի միտս երեւիր
առ խորհուրդս փողարին.

«Մեծողովոյ Յիգրանայ Գեղանին Տի-
գրանուհի

«Իւր ներածեալ կողարախնաւ ողջա
միտ աշխարհածուհի»: Ահա բարբառոս լեզու
մը՝ զոր Ե. Ալեքան կը դասէ Ե դարու մէջ կամ
աւելի յառաջ, մինչ Տաղի կարելի է ԺԲ.
դարու մէջ դասել յօրինուած թերեւս Դաւթի
Ալեքայի փիլիսոփային անուամբ:

4. Փ. Բուզանդ: Այս մեր Ե. դարու
բոլոր պատմագիրներու մէջ (ի բաց թողնելով
զԿորիւն) ամենէն ստուգապատում պատմագրին
դէմ ոմանք միշտ հակակրօնութեամբ խօսած են:
Յոյն,՝ հայ ազգին թշնամի, ասեցող համարած
են զայն՝ որ բոլոր գրքին մէջ հոգւով մարմնով
հայասիրութիւն ցոյց կու տայ, մանաւանդ Ե-
Դ պատմութեան Ե. Գլխուն մէջ, որոնք Էսպուհ
Թագաւորին բերնով Հայոց զօրաց քաջասրտու-
թիւնը, տիրասիրութիւնը կը գովէ: Դարձեալ
իւր առասպելապատում պատմագիր կը պա-
խարակուի բուզանդ, որուն՝ Ամմիանոսի հետ
միարանութիւնը իւր ինչ ապօրինակ արժէք
ունենալը յերեւան կը հանէ: Չամչեան այն
աստիճանի հակակրօնութիւն մը ցոյց տուած է
Բուզանդին, որ եւ ոչ իսկ ստոր պատմածները
իւր Հայոց պատմութեան պատմական մարմնոյն
մէջ առած է, այլ առանձինն ծանօթութեանց

1 Զ. Գ. Զարբանեղեան (Պատմ. Հայկ. Հին Դար.)
հետեւեալ պատմաւած ալ կը բերէ անոր յոյն ըլլալը
հաստատելու համար «Ոչ երբեք իր պատմութեան գրքին
մէջ աշխարհ Հայոց, իսթուստի մը կը գրէ, այլ պար-
զեար աշխարհ Հայոց, իսթուստի Հայոց, եւ այլն: Իսկ
եթէ Յունաց վրայ ըլլալ խօսքը, աստիճիլ կը գրէ. «Մեծ Թա-
գաւորն Յունաց, մեծ Ամմիանոսը քաղաքը: Եւ այլն: Եթէ
Բուզանդ Զարբանեղեանին ըսածին պէս գրէր ալ, բա-
նաստեղծեալ անոր յոյն ըլլալը չէր կրնար հետեւեալի, մինչ
բոլոր գործքը հայութիւն կը ըսէր, բայց Բուզանդ աշխարհ
Հայոց ալ գրած է պոպկոս Դար. Դ. Գլ. Եւն. Եղեպտէս մեծ
Թագաւորն Հայոց Արշակ, Պատմ. Գլ. Գ. Դար. Դ. Գլ. Ե.
ԺԱ. ԺԲ. Դար. Ե. Ա. Բ. եւն. եւն.: Ուրիշ մէջ փոստը զոր
Ալեքան ալ յառաջ կը բերէ յեղան զազարայ այս խօսքին
վրայ թէ. «Անհաճոյս լուսոց բանք, կայ Բուզանդին պատ-
մութեան մէջ, ուրիշ բան չենք համարիր, եթէ ոչ Բուզան-
դին երբեմն անհունի պատմութիւնները, որոնք ինչպէս
Գարագաջ կ'ըսէ (Քննի. պատմ.) անհաճոյ ան բարոյական
ականջաց:

մէջ եւ միշտ անոր դէմ կ'ուն լեզու մը կը բա-
նեցընէ: Այսպէս արհամարհուած պատմագրի
մ'առաջին անգամ հրապարակու պաշտպան
հանգիստացաւ Զ. Գաթրեղեան, որ ոչ միայն
Բուզանդայ գրութիւնն իւր վաւերական պատ-
մութիւն ընդունեցաւ, այլ եւ զտօրենացին, որ
անոր հակառակ կ'ելլէր սկսած ուղղել, մինչ
Ինձիճեանն Բորենացուով զԲուզանդ ուղղել
կ'առաջարկէր: Յետոյ հրապարակու յայտնեց
թէ Բուզանդ ոչ միայն Հայ է, այլ եւ այնպիսի
Հայ՝ որ զՀայաստան թողաւ եւ ըլլաւ շափած է:

Այս մեծ պատմագրին վրայ Ալեքան այս-
պէս կը խօսի. «Երկրորդ պատմագրաց մերոց
(յետ Առաջինը՝ Ագաթանգեղոսի) համարուի
սա իբրեւ Հայոց պատմիչ, հասարակօրէն եւ
ոչ մասնաւորապէս գլխնովը, որ ժամանակաւ
հնագոյն է: Յետոյ կը յիշէ ոմանք զայն հայ
ոմանց յոյն համարիլը եւ ինք զինքը Մահառունեաց
ցեղէն կոչելը՝ եւ այս խորհրդածութիւնը կ'ընէ.
«Որովհետեւ իշխանին անունը չկայ՝ մինչ ուրիշ
իշխանաց անունք կան, եւ տոհմի հետ ազգի
այլ կրնին օտար իմն է, ոմանք Թուր, թէ այդ
երկու համանշին մէկ յատուկ անուն մի պիտի
ըլլան, իւր Միդոնոմի կամ գուցէ լաւ եւս
Միդոն-Անուիմ»,՝ Բուզանդին տոհմի, ազգի
բառերուն կրկնութիւնը Ալեքան օտար համա-
րելու չէ, վասն զի նոյն պատմագիրը բառերու
այս կրկնութիւնները յաճախ կ'ընէ Գ. Գ. «Յոր-
ժամ արքեպիս սխաղակեցաւ, սկսաւ ներ-
քինին խօսել բանս հպարտս եւ ամբար-
տաւանս յարբեցաց, դներ թշնամանս Տրգա-
տայ արքայի, ի մեռեալս եւ ի կենդանեաց ի
կեանս, ազգի եւ տակի եւ տոհմի Արշակու-
նեաց», Բուզ. Ե. ԺԲ: Հարկ չկայ դարձեալ
մերոյ տոհմի ազգի բառերը խառնակած հա-
մարիլ Մահառունեաց իշխանին անուն մը տեղ-
ծելու համար, այլ կարելի է այսպէս կարգաւ.
Եւ զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Մահառունեաց
(այս անուն):

Զ. Ալեքան զԲուզանդ թարգմանութիւն կը
համարէ ի յունէ. բայց այս անհիմն կարծեաց
վրայ խօսելն աւելորդ կը համարենք:

(Էրեւանիցի):

Զ. ԱՄՍԲ.

1 Բուզանդին խօսքն այսպէս է «Եւ զմերոյ տոհմի
ազգի իշխանն Մահառունեաց (Դար. Գ. ԺԲ.):

2 Զ. Զարբանեղեան հաստատելու կը համարէ թէ
«Մերոց Գարագաջ անունը փոխուի զՍեբ Եւրոյ Գարագաջ (Հայկ.
Գար. էջ 230):

